

Carmen Mejía Ruiz. *Transculturalidad e hibridismo en las literaturas ibéricas. Viajes, ciudades, poesía y exilios*. 2016. Florencia: Franco Cesati Editore. 190 pp.

O acto de lectura adoita entenderse como unha viaxe polo tempo, polas historias e polas culturas de diferentes mundos, coñecidos e descoñecidos, polos que os lectores transitan a través duns personaxes vinculados a un tempo e a uns espazos determinados. Unha viaxe polas culturas e as literaturas ibéricas é a que realiza a investigadora Carmen Mejía Ruiz, profesora titular da Universidade Complutense de Madrid, fundadora e directora da revista *Madrygal. Revista de Estudios Gallegos*, que foi galardoada coa condecoración do Pedrón de Ouro no ano 2016.

5

Transculturalidad e hibridismo en las literaturas ibéricas. Viajes, ciudades, poesía y exilios (2016) é unha compilación de doce artigos que sintetizan a angueira investigadora de Mejía, centrada maioritariamente no estudo das literaturas ibéricas e baseada nun grande abano que comprende viaxes, cidades, poesía e exilio. A ducia de textos que compoñen esta obra organízanse en tres grandes bloques: o primeiro, titulado “Viajes y libros de viajes”, percorre a historia de Portugal, Santiago de Compostela, Istanbul e Bucarest; o segundo, máis extenso, versa sobre poesía vinculada á cidade e leva como epígrafe “Imágenes urbanas y poesía”, e, un terceiro, máis breve, no que a autora nos aproxima ao exilio, titulado “Espacios traumáticos y ciudades de acogida en el exilio”. O interese neste libro radica na súa pluralidade temática, xa que nel están presentes diferentes culturas e literaturas, tanto peninsulares como europeas. A través desa multiplicidade, a autora pretende demostrar que os sistemas literarios non son alleos uns dos outros, senón que son próximos entre si.

Ben é certo que estamos ante un volume escrito na súa maioría en castelán, pero non por iso a autora deixa de dedicarlle un lugar importante á lingua e ás letras de noso, xa que unha gran parte dos artigos tratan temas relacionados con Galicia e coa súa tradición literaria. Ademais, tres dos capítulos do libro, que se corresponden co quinto, o oitavo e o duodécimo, están escritos integramente en galego. Na premisa da obra, na que autora sintetiza os contidos da monografía, observamos unha importante presenza da literatura galega tanto en poesía, con alusións a Xosé Luis Méndez Ferrín, Arcadio López-Casanova ou ao grupo Rompenite, como na parte dedicada ao exilio, onde Castelao ten un papel prioritario por sufrir na súa propia pel o trauma do exilio a través das distintas cidades que o acolleron.

6

O primeiro capítulo desta viaxe que nos propón a investigadora lévanos a Portugal e á súa historia, á transición da Idade Media ao Renacemento a través dos relatos de viaxes. En “La búsqueda del Oriente. Un mito” explícase que o estatismo do home medieval desencadeou unha busca imaxinaria de mitos e esa posibilidade de viaxar permitiulle ao home renacentista mudar o seu estatismo en busca dun movemento que, fose ou non real, lle proporcionaría a seguridade necesaria. A autora dedícalle un lugar preponderante neste estudo a unha das obras de viaxes máis coñecidas e traducidas das letras portuguesas, *A peregrinação* (1614) de Fernão Mendes Pinto. Esta é unha obra de transición que se diferencia das súas antecesoras na importancia da aventura persoal, da verosimilitude, e non tanto dos feitos descubertos. Mejía elabora unha análise pormenorizada da crónica de Mendes Pinto e fai referencia a todas aquelas características que a distancian dos textos do medievo, entre eles, a linearidade cronolóxico-espacial, que rompe co relato da aventura na illa de Calemply, ao que lle dedica un apartado neste primeiro capítulo.

A segunda parada da viaxe que realiza a autora é Santiago de Compostela. Novamente se trata o tema das peregrinacións, pero desta volta á cidade mítica a través do Camiño de Santiago. Neste artigo, titulado “La peregrinación a Santiago de Compostela”, a autora afirma que a súa pretensión é que o home de hoxe coñeza as claves dese camiño de peregrinos para, deste xeito, coñecerse a si mesmo. A partir do milagre, Compostela tornárase un punto de encontro das distintas correntes vangardistas e de todos os dominios da cultura e do pensamento, e converteríase deste xeito na contrafigura da mítica cidade de Roma. O percorrido realizado complementábase cos re-

tratos de Compostela que presentan os textos desde a Idade Media ata o século XVIII.

A terceira parada da viaxe lévanos de Occidente a Oriente, concretamente a Istambul, para centrarse no sentido da viaxe ao Oriente, recreado en numerosas ocasións por viaxeiros e escritores de todas as tradicións. No capítulo “El sentido del viaje. Estambul, ciudad ambigua” elabórase unha relación de escritores e escritoras que retrataron ese Oriente soñado na súa literatura. Así, nesas imaxes de Istambul non poden faltar nomes tan destacados como o de Clara Janés coa súa obra *El rapto de los sentidos* (1999); o do Juan Goytisolo de *Estambul otomano* (1989) ou o diario de Eduardo del Campo *De Estambul a El Cairo. Diario de un viaje por un Oriente roto* (2009), entre outros. En todas estas obras está presente a viaxe como descubrimento e as desemeallanzas entre a cultura occidental e a oriental a través das súas cidades, os seus monumentos, as súas xentes e os seus costumes.

Este primeiro bloque sobre viaxes e libros de viaxe conclúe en Bucarest, onde se sitúa o cuarto artigo desta colectánea, “Bucarest en la guerra. Ciudad deprimida”. Mejía trasládanos á ollada do escritor bilbaíno Ramón de Basterrea, que no seu ensaio *La obra de Trajano* (1921) realiza un percorrido pola Romanía da primeira guerra europea. A recuperación deste libro de viaxes é fundamental non só para coñecer un testemuño máis sobre a Europa da época, senón tamén para dignificar a cultura romanesa, da que o autor destaca o seu folclore, a súa lingua, a riqueza cromática da súa paisaxe e a historia xeral do país. Novamente aparece aquí a comparación cultural entre Occidente e Oriente a través da cidade e os seus espazos, a arquitectura e os costumes; unha cidade de contrastes entre a frivolidade e a traxedia.

Como anticipamos ao comezo destas liñas, Galicia ocupa un lugar fundamental nesta obra a través de diferentes espazos, entre eles, os das cidades de Santiago de Compostela e Vigo. A autora inaugura o seu segundo bloque de contidos cun artigo titulado “Estéticas e espazos de ruptura. Santiago de Compostela e Vigo”, no que percorre o panorama poético galego a partir dos anos setenta do século pasado. O estudo comeza cunha breve introdución sobre as novas voces da lírica española, que o crítico catalán José María Castellet agrupou no seu estudo *Nueve novísimos poetas españoles* (1970). A innovación estilístico-formal que presentan estes autores e autoras contrasta coa poesía dos seus homólogos galegos e isto é debido á situación de Galicia

á altura de 1970. A renovación tardaría case unha década, ata a publicación de *Con pólvora e magnolias* (1976) de Méndez Ferrín, *Mesteres* (1976) de López-Casanova e a fundación dos grupos Rompente e Cravo fondo en 1975 e 1977 respectivamente. Mejía, ao xeito de José María Castellet, organiza estas novas voces da poesía galega en dous grupos: os “seniors” (Méndez Ferrín e López-Casanova) e a “coqueluche”, onde sitúa a poesía renovadora do grupo Rompente. A continuación, a autora elabora unha análise máis detallada da lírica de López-Casanova, Méndez Ferrín e o grupo Rompente, vinculada ás cidades de Santiago de Compostela e Vigo.

O artigo “Poesía desde y sobre la ciudad” correspóndese co sexto capítulo do libro e nel Mejía trata a evolución da poesía urbana peninsular a partir da década dos setenta do século pasado. Tomando como referencia a lírica catalá, a española e a galega bosquexa un retrato desa cidade moderna como un espazo de grande atractivo para o poeta. Para a elaboración deste estudo tómase como eixe estrutural os versos dos poetas cataláns Enric Cassasas, Montserrat Rodés e María Merçé Marsal; a voz da poeta castelá Inma Chacón e os versos do poeta galego Vicente Araguas.

8

Pasado xa o ecuador do volume, a viaxe iniciada lévanos novamente ao seu punto de partida, Portugal, no sétimo capítulo, titulado “Ciudades incumplidas. Lisboa”. Este texto ten como núcleo fundamental a capital lusa e esta cidade é non só un referente na tradición poética portuguesa, senón tamén na galega, a través das imaxes que crean Yolanda Castaño, Vicente Araguas, Luz Pozo Garza e Ramiro Fonte. O escritor catalán Manuel Vázquez Montalbán vincula a tradición portuguesa e a galega baixo a denominación “tristura atlántica”, tan presente no saudosismo e na poesía galega do Rexurdimento. Ademais das imaxes de Lisboa e os seus lugares, os poetas galegos introducirán nas súas creacións distintos elementos da tradición cultural portuguesa, como por exemplo, o fado.

O oitavo capítulo do volume, titulado “Voces poéticas femininas: a escrita da diferenza”, está dedicado á poesía feminina actual, á que a autora nos aproxima a partir dos versos das poetas hispanas Rosana Acquaroni e Viqui Veiguela. Neste capítulo explícase cales son as claves da poesía de muller a partir da análise textual e para iso tómanse como referencia algunhas das antoloxías e estudos máis destacados sobre o tema, como a presentada por Jesús Munárriz e titulada *Ellas tienen la palabra. Dos décadas de poesía española*,

publicada pola editorial Hiperión en 1997, ou o artigo de Marga Romero “Poetizar o mundo como muller”, que viu a luz no número 140 da revista *Grial* (1998).

Vigo volve aparecer vinculada á poesía galega no noveno capítulo do libro, titulado “La cartografía poética de Vigo”, que percorre a cidade olívica a través dos versos dun dos seus poetas máis coñecidos, Fran Alonso, que escribiu xa andada a década dos noventa dous poemarios nos que a cidade de Vigo é o pano de fondo onde se insiren as historias: *Cemiterio de elefantes* (1994) e *Cidades* (1997). Alonso elabora unha cartografía poética da súa cidade natal para destacar a súa urbanidade, pero tamén os problemas que se lles presentan aos cidadáns que nela habitan, como a falta de prazas de aparcadoiro, o balbordo diario, a falta dos espazos verdes fronte aos medios de transporte etc. O poeta destaca tamén a nocturnidade da cidade de Vigo, o seu espírito transgresor e os seus personaxes, que padecen o efecto devastador desa noite ao descubriren esa outra cara da cidade.

En liñas anteriores apuntabamos que as cidades galegas e europeas teñen unha gran presenza nas páxinas deste monográfico, todas elas con cadanseu nome, pero tamén teñen cabida as cidades sen nome, e o décimo capítulo desta obra é bo exemplo disto. Co título de “Ciudades sin nombre, ciudades nombradas. Latidos urbanos”, a autora percorre esas cidades sen nome que habitan na tradición poética galega, e toma como punto de partida a antoloxía publicada en 2011 por Gonzalo Vázquez, titulada *A cidade na poesía galega do século XXI*. Neste capítulo ocupa un lugar fundamental a visión da cidade do grupo Bilbao de Madrid –composto por Vicente Araguas, Xavier Frías, Manuel Pereira e Rafael Yáñez, entre outros–, en contraste cos imaxinarios urbanos dos poetas que escriben desde Galicia, como Claudio Rodríguez Fer, Alicia Baña ou Eduardo Estévez.

Os dous últimos capítulos desta obra forman o terceiro bloque de contidos, titulado “Espacios traumáticos y ciudades de acogida en el exilio”, que ten como tema principal o exilio e a vivencia do drama da emigración parte de autores e autoras galegos en diferentes cidades de América. No primeiro dos artigos, que ten como título “Espacios traumáticos del exilio. New York y Buenos Aires”, Mejía trata o tema do exilio a partir dunha das figuras máis sobranceiras da literatura galega, Alfonso Rodríguez Castelao, obrigado a exiliarse por mor do estoupido da Guerra Civil española e a posterior instau-

ración da ditadura franquista. Desde a súa partida de Galicia ata o seu pasamento en 1950, o autor rianxeiro percorreu diferentes cidades de América, entre elas Nova York e Bos Aires, nas que difundiu a mensaxe galeguista e apoiou as diferentes iniciativas a prol da cultura galega no exterior.

O derradeiro capítulo deste volume, titulado “A identidade das mulleres galegas nas cidades de acollida”, está estreitamente relacionado co anterior porque ten como protagonistas a escritoras galegas que viviron a traxedia da emigración. A partir dos testemuños de María Victoria Villaverde, Constanza Tobío Soler, Luz Pichel e Verónica Martínez Delgado realízase un percorrido polo tempo, pola historia e pola poesía galega de muller a través das imaxes do exilio. No caso de Villaverde, a obra *Tres tiempos y la esperanza*, publicada pola editorial Alborada en 1962, é un retrato da vivencia do exilio a partir de dous elementos fundamentais: a casa familiar como espazo protector e o mar como camiño de salvación. Unha perspectiva distinta é a que presenta a andadura vital de Constanza Tobío Soler, que nace en Montevideo e volve a España con oito anos, en 1954. A autora desenvolve a idea do exilio como aprendizaxe e foxe cara á utopía do retorno. Por outro lado, a idea de exilio de Luz Pichel é distinta da das súas antecesoras, porque para ela a saudade da terra é un ser de ningures, é non pertencer a ningún lugar. O paso da aldea á cidade convértese nun “insilio”, nun exilio interior, e a dicotomía entre os dous espazos vitais convértese para ela nun problema de identidade. Por último, a visión da emigración de Martínez Delgado é tamén diferente á das demais autoras, xa que ela abandona Galicia para instalarse en Madrid e escapar, deste xeito, da precariedade laboral. Madrid transfórmase para ela nun espazo de formación no que construír un ideal desde a ausencia.

En síntese, tras a lectura desta monografía coidamos que estamos ante unha obra interesante para calquera estudoso ou estudosa da literatura en xeral, e da escrita de viaxes en particular, pola súa rica pluralidade temática, xa que nela conflúen historia, literatura e cultura dos diferentes sistemas peninsulares e europeos, tratados minuciosamente pola súa autora, que en ningún momento se limita a un ámbito exclusivo do saber, senón que elabora un volume que ofrece unha ampla panorámica das literaturas europeas. Carmen Mejía dedica unha parte fundamental desta monografía a Galicia e á cultura de noso, xa que varios capítulos versan sobre literatura galega vista desde diferentes perspectivas: a do exilio, a da poesía e a da historia. O feito de que tres dos artigos estean escritos en lingua galega é unha mostra máis

do importante labor que realiza Mejía desde o Centro de Estudos Galegos de Madrid. É importante subliñar que, aínda que os artigos que compoñen o volume son breves e en moitos casos demasiado sintéticos, todos eles van acompañados dunha bibliografía de referencia que, aínda que sucinta, é un grande apoio para o lectorado que se aproxima a eles. Deste xeito, a través desta obra, a autora convídanos a emprender unha viaxe que, aínda que breve, é moi intensa, unha aventura polas literaturas e os mundos recreados en todas elas. Xa se sabe, a lectura é unha viaxe infinita, un periplo sen fin.

Laura Piñeiro Pais
 Universidade de Vigo